

Houtzaagmolen in IJlst zaagt planken op ambachtelijke wijze

Het weer. Geen onderwerp waar zoveel over wordt gepraat (en vaak geklaagd) als het weer. Molenaar Simon Jellema houdt het de hele dag nauwlettend in de gaten. Wat zijn de verwachtingen? Wordt het bestendig weer of wisselvallig? Is er wind? En waar komt die vandaan? Zonder wind kan houtzaagmolen De Rat in IJlst immers niet draaien.

📍 Ellen Stikkelbroeck

De zeilen van houtzaagmolen De Rat zijn volledig voorgelegd deze ochtend. „Der wie hjoed net folle wyn ferwachte, mar it falt ta”, stelt molenaar Simon Jellema tevreden vast. Hij heeft de molen zojuist op de wind gezet; kruien heet dat. De 17,5 ton wegende kap van de molen kan 360 graden draaien en wordt op de stelling (de balustrade rondom de molen) vastgezet met de zogeheten staartbalk ❶. Met vier volle zeilen beginnen de wieken te draaien en komt de molen op gang. De molenaar is blij. Niks is zo frustrerend als veel publiek en een molen die de hele dag stilstaat. „Dan moatte jo alles útlizze, mar it is no krekt sa moai dat de minsken hjir in wurkjende mole sjen kinne.”

Elke ochtend luistert de molenaar eerst even naar Piet Paulusma. En hij kijkt met eigen ogen naar de lucht. Wat doet het weer vandaag? „Sjoch dêr... cumulus congestus: blomkoalwolken. Dat betsjut dat der oar waar oan komt, dan moast de wyn goed yn de gaten hâlde.” Het weer is geen exacte wetenschap, weet hij wel. Daar kunnen uitpakken dan voorspeld. Maar na zoveel jaren - Jellema is al bijna 38 molenaar - is het weer inschatten zijn tweede natuur geworden. „As ik moarns wakker wurd en ik rûk Douwe Egberts op 'e Jouwer, of ik hear de auto's razen oer de A7, dan wit ik eins al hoe't de wyn stiet.”

Bezoekers vragen hem altijd hoeveel wind de molen aankan, maar daar is geen cijfertje op te plakken. Vorige week nog zette hij de molen stil bij windkracht twee! Er zat onweer in de lucht en dat kan verraderlijk zijn. „Wylst wy ek wolris draaie by wynkrêft acht en dat is dan goed fertroud.” Met name maartse buien moet je in de gaten houden, weet hij. Daar kunnen zomaar opeens flinke rukwinden bij zitten. Deze ochtend in augustus waait er echter meer een briesje dan dat er van rukwinden sprake is. Vandaar het volle zeil. Mocht het harder gaan waaien, dan kan hij de zeilen zwichten, oftewel kleiner

maken, zodat de wieken net wat minder wind vangen. En als het nodig is om de molen met spoed te stoppen, dan kan hij 'm vangen met één ruk aan een touw.

Krakend hout

Binnen in de molen klinkt het rustgevende geluid van krakend hout. Drie enorme balkconstructies gaan op en neer. Daarin zitten de zagen van de molen. Wanneer de wind aanwakkert, beginnen de balken sneller te bewegen en zwelt het geluid aan. Je hoort en ziet de kracht van de natuur. Op een ander moment lijkt het opeens even windstil te zijn en komt het gevaarte bijna tot stilstand. Maar steeds weer weten de wieken de luchtstroming te pakken en komen de zagen weer in beweging.

Bezoekers kunnen via steile trapladders een paar etages naar boven klimmen, zodat ze het hele eeuwenoude mechaniek kunnen bewonderen. „It is ien grutte, iepen masine, dat sy kinne alles sels ûntdekke”, zegt Jellema. Essentieel voor de houtzaagmolen is de toepassing van de krukas ❷ door Cornelis Cornelisz. in 1592. „In mole makket fansels in draaiende beweging. De útfining fan de krukas hat in enorme revolúsje op gong brocht.” Opeens kon de draaiende beweging van de molen worden omgezet in de op en neer gaande beweging die nodig is voor een zaag. „Mei de bou fan ien seachmole koe it wurk fan tachtich seagers oernaam wurden.” Het bracht onder meer een handel in hout op gang met Scandinavië, want zo veel hout hebben we in Nederland natuurlijk niet. „En yn oarloggen diene wy it as lyts lân ek goed, want wy koene yn ienen folle rapper oarlochsskippen bouwe.”

Varkensreuzel

Op de bovenste etage die je als bezoeker kunt bekijken hangen aan twee haken onder de rieten kap twee vreemde vettige... ja wat zijn dat eigenlijk? Ze lijken op beesten. Een kippenhuid wellicht? „Dat is bargeriezel”, vertelt Jellema lachend. Alle bezoekers vragen hem

De Rat

Houtzaagmolen De Rat is in 1711 gebouwd in de Zaanstreek. In 1829 is de molen verplaatst naar IJlst, nadat hij was aangekocht door burgemeester en houthandelaar Ringnalda. Daar zaagde hij ruim honderd jaar op windkracht, waarna de kap en wieken werden vervangen door een elektromotor. De molen was tot 1950 in gebruik en dreigde toen te worden gesloopt. De gemeente IJlst besloot dat de molen gerestaureerd zou worden. Rond 1967 zijn de kap en wieken teruggeplaatst en in 1977 werd de restauratie voltooid. Sindsdien draait De Rat weer volledig op windkracht.

daarnaar. De varkensreuzel is om de kap van de molen te smeren, zodat die goed blijft draaien. „Dat is hout op hout, mar mei de riezal wurket it prima en kinst de mole allinnich krúie.”

Dan wordt de molenaar wat onrustig. „Sille wy nei ûnderen”, vraagt hij. Hij is vandaag alleen op de molen en er zijn al wat bezoekers op eigen houtje de steile trappen opgeklimmen om hem te vinden. „Ik haw noch noait meimakke dat der minsken fuort giene sûnder te beteljen, hear.” Maar niet elke bezoeker zal weten dat hij ook nog naar boven kan, dus hij geeft graag even wat uitleg. Bovendien ligt er een boomstam in de zaag en die moet hij wel in de gaten houden. „De produksje giet foar alles”, zegt hij. Je zou het misschien vergeten wanneer je een monumentale molen bezoekt, maar deze in IJlst is nog serieus in bedrijf. „It measte jild fertsjinje wy mei it hout.”

Het hout dat hier wordt verwerkt is veelal lariks, iep, grove den en beuk. „It measte komt hjir út de buert: út Fryslân of fan de Feluwe. By útsûndering hawwe wy hout út Dútslân wei.”

Geduld

Wie van een gekapte boom een kast wil maken, moet veel geduld hebben, aldus Jellema. „Al it hout dat wy seagje leit minimaal ien jier yn it wetter.” Hij wijst door de deuren aan de waterkant. Daar beneden in het water liggen blijkbaar boomstammen. Je ziet ze echter niet. „Allinnich dinnehout komt boppe driuwen.” De boomstammen worden zo lang in het water gelegd om de groeisappen eruit te logen. Dat zijn de voedingsstoffen voor de boom die ook aantrekkingskracht hebben op ongedierte zoals de houtworm of boktor. „It is in manier om it hout duorsumer te meitsjen. Dêrby jildt: wat wieter it hout, wat sêfter oft it is. Dan kinst it dus ienfâldich seagje.”

Wanneer een boomstam klaar is om gezaagd te worden, wordt hij met een sleepkabel over de sleepheiling uit het water de molen in

getrokken ❹. Daar wordt hij vastgemaakt op een slede die over een smalle rails door het zogeheten krabbelrad door de zaag wordt getrokken. Tik, tik, tik, klinkt het telkens als het rad weer een tandje verder schuift. Met de eerste zaag wordt bepaald welke breedte de planken moeten krijgen, door de zijanten van de stam af te halen. Vervolgens wordt de stam op z'n kant gelegd en in een van de andere zagen tot planken gezaagd. De meest rechtse is op dit moment in bedrijf. Tien zaagbladen maken in totaal negen planken: zeven dunne, twee dikkere ❸. „Gaat die wel vooruit”, vraagt een meisje aan haar ouders. „Dat denk ik wel”, antwoordt haar vader. Simon Jellema laat het zien. Hij legt een plankje op de rails tegen de achterkant van de slede aan. En verhip, bij elke zaagbeweging schuift de slede - en daarmee de boomstam - een paar millimeter op. Het duurt niet zo lang of de slede is al tien centimeter bij het plankje vandaan. „Kijk”, grapt Jellema terwijl hij zijn smartphone erbij pakt. „Met een app kan ik de zaag sneller en langzamer zetten.”

Nee, zo modern is de houtzaagmolen natuurlijk niet en dat is juist de charme van deze bezienswaardigheid: je ziet echt hoe al eeuwen lang gewerkt wordt. „As de planken klear binne, moatte se noch in jier drûgje oan 'e wyn. Dan pas kinst der in kast fan meitsje.” Maar na twee à drie jaar wachten heb je dan ook wat bijzonders: duurzaam, ambachtelijk hout uit de eigen omgeving.

❶ Wykein bezoekt deze zomer plaatsen in Fryslân die buiten de top tien vielen van de manifestatie 'It moaiste fan Fryslân', maar die wel op de lijst belandden van bij jury en publiek honderd favoriete objecten of plekken

❷ Stemmen op hét icoon van Fryslân - uw favoriet uit de top tien - kan nog steeds op www.itmoais-tefan.frl. Het Eise Eisinga Planetarium in Franeker scoort op dit moment het hoogst met ruim 24 procent van de stemmen

2,5

De molen is vier dagen in de week geopend (in de wintermaanden alleen op zaterdag) en dan is hij voortdurend aan het zagen als er wind is. Bij een goede wind zaagt de molen tweeënhalve meter per uur.

7000

Houtzaagmolen De Rat in IJlst trekt zo'n zevenduizend bezoekers per jaar. Die komen uit het hele land en ver daarbuiten, zoals Canada.

15

Bij De Rat werken naast molenaar Simon Jellema nog vijftien vrijwillige molenaars die regelmatig aan het publiek vertellen over hun passie.